

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE DÜĞAH MAKAMI

Dilhan Konan, Şirin Karadeniz

Abstract

Düğâh Makam Throughout History

Düğâh makam, which is considered nerdy nowadays, is discussed in this study with its historical process. To reveal a conclusion, primary sources like music manuscripts, *edvars* are appealed and the place of Dügâh makam in today's music education and production area is searched thoroughly. It's a known fact that there was no consensus on Dügâh makam in previous centuries, there were discussions whether Dügâh is a makam with its own identity, or it is suchlike of others. Considering Anatolian edvar writers and the usage of Dügâh makam in musical pieces, its historical process and evaluation will be determined in this study.

Giriş

Günümüzde pek rağbet görmeyen makamlar arasında değerlendirilen Dügâh makamının tarihsel serüveni hakkında yapılan bu çalışmada, geçmiş dönemlerde kaleme alınan kaynaklara başvuru olarak ve günümüz müzik eğitim ve üretim alanında Dügâh makamının yeri incelenerek ortaya bir tablo konmaya çalışılmıştır.

Geçmiş dönemlerde Dügâh makamı hakkında fikir birliğine varılmadığı, kendi karakteristik özellikleri ile kimlik kazanmış ayrı bir makam mı yoksa var olan bir başka makamın benzeri mi olduğu konusunda tartışmaların olduğu bilinmektedir.

Dügâh makamının günümüzde kullanım açısından yok olmuş bir makam olduğunu söyleyebiliriz. Bu makam genellikle kendi karakterinden uzaklaşarak Sabâ makamına dönüşmüş bir şekilde karşımıza çıkar.

Tarihsel süreç içinde bakıldığında sadece günümüzde değil, önceki yüzyıllarda da nazariyatçıların, Dügâh makamının varlığı üzerinde fikir birliğine varamadığı ve bugünkü Uşşak makamının Dügâh olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Dügâh Makamı Nasıl Bir Makamdır?

'Dügâh makamı nedir, nasıl bir makamdır?' sorusuyla yola çıktığımız bu çalışmada karşımıza ilişki-ler zinciri çıkmış, Dügâh makamı aslında Uşşak makamı ile eş tutulmuştur. Bununla birlikte Uşşak makamının daha önce Nevruz olarak adlandırıldığı, Uşşak adı verilen dizinin ise olarak Arel-Ezgi sistemindeki Çargah dizisine benzediği görülmektedir. Bu ilişkiler zincirinin içinde bugün Dügâh olarak adlandırılan makam nedir?

Günümüzde Arel-Ezgi sistemine göre Dügâh makamı iki şekilde anlatılmaktadır. İlki, yerinde Sabâ makamı dizisine, yerinde Zirgüleli Hicaz dizisinin pest tarafı ile durak perdesi altından genişlemiş bir kısmının seyre katıldıktan sonra mutlaka Zirgüleli Hicaz dizisiyle karar verdiği anlamıdır (Özkan 1990:347). İkinci anlatım ise, yerindeki Sabâ makamı dizisine, Yegâh perdesindeki Neveser dizisinin bir kısmının zaman zaman katılıp, Yegâh perdesindeki Neveser dizisinin güçlüsü olan 5.derece Dügâh perdesinde karar verdiği anlatımdır (Özkan 1990:347).

Şekil 1. Dügâh makamı dizisi¹

Günümüze ulaşan bu anlatımın hangi yüzyılda kullanılmaya başladığını görmek için Dügâh makamının tarihsel kaynaklarda geçen anlatımlarına bakıldığında karşımıza ilk olarak 15. yüzyılda şube olarak çıkmaktadır.

Dönemin en önemli isimlerinden olan, doğunun teori geleneği ile Anadolu edvâr yazarları arasında bir köprü görevi gören Abdülkadir Meragi, Makasidü'l Elhan ve Camiü'l Elhan adlı eserlerinde Dügâh'ın şube olduğunu belirtmiştir. Dügâh şubesini şöyle tanımlar; "Bu, tanini aralığının içinde yer aldığı iki sestten oluşur. İcrâcılar bunu ahenkle okuduklarında başlangıcı pest taraftan yaparlar. Bunun perdeleri şöyledir: A-D. (Rast-Dügah)" (Karabaşoğlu 2010: 188).

Şekil 2. Dügâh şubesini²

Meragi'nin ardından gelen Bedr-i Dilşad, Hızır bin Abdullah, Ladikî, Ahmedoğlu Şükrolah, Fethullah Şirvani gibi pek çok edvâr yazarı da bu tanımları takip etmiştir (Karadeniz 2013: 17-18).

Yazılış tarihi bilinmemekle birlikte mevlevî ayinlerinin en eskisi olarak bilinen Beste-i Kadîm Dügâh Ayin-i Şerif günümüze ulaşan en eski Dügâh eser olarak kabul edilmektedir. Tahminen 15. yüzyılda bestelendiği bilinen bu eserin birinci selamına baktığımızda kullanılan makamsal yapının anlattığımız bu yapıdan farklı olduğunu görüyoruz.

1- İsmail Hakkı Özkan'ın "Türk Müsîkîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri" adlı kitabından alınmıştır.

2- Cemal Karabaşoğlu'nun "Abdülkadir Meragi'nin Makasidü'l Elhan Adlı Eseri" başlıklı doktora tezinden alınmış olup tarafımızdan notaya aktarılmıştır.

Daha çok uşşak seslerinin kullanıldığı, Sabâ ve Dik Kürdî perdelerinin kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Her ne kadar 15. yüzyıl edvarlarında makam olarak Dügâh makamına rastlanmasa da, sonraki yüzyıllarda Dügâh makamının Uşşak makamına dayandırılmasının nedenini bu eserde görebiliyoruz.

DÜGÂH MEVLEVÎ ÂYİN-İ ŞERÎF'İ BİRİNCİ SELÂM

Devr-i Revân

AŞ KAST TA RÎ KU RA HI PEY GAM BE Rİ MA
MA ZA DE İ AŞ KÎ MÜ AŞK MA DE Rİ MA

Şekil 3. Beste-i Kadim- Dügâh Mevlevi Ayini

17. yüzyılda Dügâh makamının kullanımına dair günümüze ulaşan fazla bilgi olmamasının yanında, bu yüzyılda yaşamış olan Hasan Efendzade Ahi Çelebi, Dügâh makamını değil ama Uşşak makamını şöyle tarif ediyor;

“Dügâh oldur ki, cüz'ü küçük ola. Nev'i ahar, kendi hanesi rast üstündedir. Âgâzesi ve karargâhı kendi perdesidir. Kendi hanesinden aşağı rast, yukarı Segâh ve çargâh hanelerini seyreder, işte dügâh budur” (Kutluğ 2000: 89).

Ahi Çelebi'nin tarifi

başlangıç ve karar sesi

Şekil 4. Ahi Çelebi'nin Dügâh Tanımı⁹

3- Yakup Fikret Kutluğ'un Türk Musikisinde Makamlar adlı kitabından alınmış olup, tarafımızdan notaya aktarılmıştır.

Y. Fikret Kutluğ ise Ahi Çelebi'nin "Nev'i ahar" diye söz ettiği bu makamın Dügâh makamı olduğunu belirtiyor. Bu durumda da yine Dügâh makamına Uşşak dendiğini görüyoruz.

Dügâh makamı hakkında en fazla bilgiye 18. yüzyıl kaynaklarında rastlıyoruz. Dügâh makamının kendi karakteristik özellikleri ile kimlik kazanmış ayrı bir makam mı yoksa, var olan bir başka makamın benzeri mi olduğu sorusunun cevabını ise Kantemiroğlu'nda buluyoruz. Kantemiroğlu Dügâh-Uşşak makamı ilişkisinden şöyle bahsediyor:

Musiki ile uğraşanlar, bugüne değin Dügâh makamını hangi fasla koyacaklarını münakaşa edip dururlar ve bu makamın ne olduğunu da açıklayıp gösteremezler. Bazısı Dügâh makamı yoktur, der; bazısı da maddesiz bir şubedir, çok dar olduğundan bu perde ve makamda bestelenmiş bir şey yoktur, buyurur. Bunun gibi, gereksiz ve akıl almaz pekçok söz söylerler. Onun için, biz, bu tür kimselerin dolambaçlı karmakarışık sözlerine çok şaşar, bu büyük ve kıymetli makamın özünü ve tarifini bilmeyişlerine hayret ederiz. Çünkü çocukların bile bildiği anayol gibidir, kılavuz gerektirmez.

İmdi, sözünü ettiğimiz makamın özünü ve niteliğini bilmek isteyen, onun tarifini güzelce araştırıp soruşturması, musiki kanunu hükmünce nasıl açıklandığını görüp, seslenmeye nereden başladığını, nasıl hareket ettiğini ve nasıl karar verdiğini öğrendikten sonra, o şekilde hareketle ve o türlü kararlar, hangi makamın meydana geldiğini ve icra edildiğini anlaması gerekir. Bu durumda, basit makam tarifinin şartlarına uyararak Dügâh perdesinden hangi makamın ortaya çıktığını bir görelim.

Yukarıda söylenen şekilde 8 perdelik daireye kutb (merkez) olarak Dügâh perdesi alınıp seslendirildiği ve gerek kalından inceye, gerek inceden kalına doğru hareket ettikten sonra belirttiğimiz kutba gelinip karar verildiği takdirde Uşşak makamının meydana geleceği ve icra edilmiş olacağı gün gibi açıktır. Öyle ki, başka bir makamdan şüphelenmek için en ufak bir ihtimal yoktur. Dügâh perdesinin bu âna değin bilinmeyen ve tanınmayan makamının uşşak makamı olduğunu inkar eden kimse çıkarsa, onun akıl gözünün görmediğini, gören gözden mahrum körler bile görür. Öyle ise bu kimse, uşşak ismini yanlış manada kullanıyor, ya da başka türlü yorumluyordur. O zaman da ona şöyle çetin bir soru sorarım: Ben bu cins perdelerde, basit makam tarifinin şartlarına göre meydana gelen ve icra edilen makamın Uşşak makamı olduğunu ispat ettim. Dügâh makamı, Uşşak makamı değildir diyen lütfen Uşşak diye adlandırdığı makamın hangi perdeden ses vermeye başladığını, hangi perdeye karar kıldığını, hangi yolla ve ne tür hareketle kendini ortaya koyduğunu belirtsin. Biz Uşşak'ın Dügâh'tan başka bir şey olmadığını, Dügâh perdesinin üzerine kurulan ve orada icra edilen makamın da Uşşak olduğunu sağlam delillerle ispat ettik. O da Dügâh'ın Uşşak ve Uşşak'ın Dügâh olmadığını gösterdikten sonra, Uşşak nedir Dügâh nedir ispat edip ortaya koysun (Tura 2001:50).

Kantemiroğlu'nun tarif ettiği dizi

Şekil 5. Kantemiroğlu'nun Dügâh Tanımı⁴

Nazlı Dügâh

Şekil 6. Kitabı İlmî'l-Musiki ala vechi'l-Hurufat'tan Dügâh Örneği

Kantemiroğlu edvarında, kendi sınıflaması içinde "Uşşak" adıyla bir makam anlatmamıştır. Ancak "Eski Edvâra Göre On iki Makamın" açıklandığı başka bir bölümde uşşak makamı ile ilgili şöyle not düşmüştür.

4- Şekil 5, 6 ve 7'deki örnekler Yalçın Tura'nın *Kantemiroğlu Edvari*'dan alınmış, tarafımızdan Dügâh perdesi üzerine aktarılmıştır.

“Çârgâh perdesini Segâh'a yaklaştırr ve Neva perdesinden hareket edip Çârgâh'ı aştıktan sonra, Segâh ve Dügâh perdesiyle inip Rast perdesinde karar verir ”(Tura 2001:145).

Der makam-ı uşşak usules Çenber

Zurnazen İbrahim Ağa

Serhane

Mulazime

ve lehu

Şekil 7. Kitabu İlmî'l-Musiki ala vechi'l-Hurufat'tan Örnek

Musahib-i şehriyârî Hızır Ağa düğah makamını şöyle anlatıyor:

“Dügâh ismi, perde ve şube olup, imtizac-ı nağamat budur ki, Zırgüle Nimi ile Dügâh ile Segâh ve Çârgâh ve Hüseyni gösterüp, yine Çârgâh ve Neva ve Neva'da Çârgâh ve Segâh beyan ve Zırgüle ile makam Dügâh perdesinde ayan ede.”

Hızır Ağa

Başlangıç sesi

Karar sesi

Şekil 8. Hızır Ağa'nın Dügâh Tanımı⁵

5- Yakup Fikret Kutluğ'un *Türk Musikisinde Makamlar* adlı kitabından alınmış olup, tarafımızdan notaya aktarılmıştır.

UŞŞAK MEVLEVÎ ÂYİN-İ ŞERÎF'İ

BİRİNCİ SELÂM

Devr-i Revân Nâyî Osman Dede

AH AH A KÜ TEŞ TEH NE NE ZE KÜ NED DER Dİ Zİ

Lİ MA Lİ MA İL LA İL LA HU HU

HEY YAR HEY RA NA YI MEN VAY (Saz)

Şekil 10. Uşşak Mevlevi Ayini

19. yüzyıla geldiğimizde karşımıza ilk olarak Haşim Bey çıkıyor. Haşim Bey, Mecmua'sında Dügâh makamına şu sözlerle yer veriyor:

"İptida Segâh, Çargâh, Uzzâl (re bakiye bemol) ile Sabâ çeşnisi gibi agaz idip, badehu Zirgüle ile Dügâh'ın bir iki defa icra ederek ister bu üslup üzere, Uzzâl perdesi ile Hüseyini'ye çıkıp yine bu minval üzere inerek Zirgüle ve Dügâh'ta kalır" (Tırışkan 2000: 25).

Hâşim Bey

Başlangıç sesi

Karar sesi

Şekil 11. Haşim Bey'in Dügâh Tanımı

20. yüzyılın en önemli isimlerinden Rauf Yekta Bey ise birebir Dügâh makamı tanımına yer vermese de, Darülelhan neşriyatında yaptığı analizlerde Dügâh makamının karakteristik özellikleri ile ilgili şu görüşlerini aktarıyor;

1. Sabâ makamından sonra Dügâh perdesinde Segâh yapmak,
2. Sabâ makamından sonra Dik Kürdî perdesine dokunmadan Nîm Zirgüle ve Dik Acemaşınan gösterilerek Dügâh perdesinde tam karar vermek

3. Segâh makamını Dügâh perdesine nakletmek
4. Sabâ makamının başlangıç ve sonuna Dügâh'ta Segâh ve Hüzam nağmelerini ilâve etmek (Özkan 1994: 15)

Rauf Yekta Bey

-----Saba Makamı Dizisi-----

-----Dügâh'ta segâh-----

-----Saba Makamı Dizisi-----

Karar Sesi

-----Dügâh perdesinde Segâh makamı dizisi-----

---Dügâhta segâh--- ---Dügâhta hüzzam--- -----Dügâhta segâh makamı dizisi----- ---Dügâhta segâh--- ---Dügâhta hüzzam---

Şekil 12. Rauf Yekta'nın Dügâh Tanımı⁷

Rauf Yekta Bey'in ardından tekrar günümüzde kullandığımız ses sistemi olan Arel-Ezgi sistemine geri dönerek Hüseyin Saadettin Arel ile Suphi Ezgi'nin bu makam hakkındaki görüşlerini inceleyecek olursak; H. S. Arel, Rauf Yekta Bey'in şed tanımına katılmamakla birlikte Dügâh makamını "Sabâ dizisinin pest tarafına yegâh perdesindeki neveser dizisinden bir kısmının karıştırılmasından hasil olmuştur." şeklinde anlatırken, Suphi Ezgi ise, "Dügâh makamı, baş, orta ve sonunda Hicaz Zîrgüle dizisinin bir kısmının bir Sabâ dizisine karıştığından başka bir şey değildir." olarak tanımladığını görürüz.

Değerlendirme ve Sonuç

Tüm bu tanımların dışında makamın günümüz repertuarındaki kullanımına baktığımızda, günümüze ulaşan toplam 169 eser olduğunu görüyoruz. 73 şarkı, 1 kâr, 1 kâr-ı natık, 4 yürük semai, 2 fantezi, 5 beste, 3 ağıt, 1 ninni, 3 ağır semai, 12 peşrev, 16 saz semaisi, 26 ilahi, 2 nefes, 2 merişye, 1 vasiyet, 1 cenaze marşı, 6 tevşih, 1 miraciye, 1 münacaat, 1 durak, 1 ayin-i şerif, 1 tevhid, 1 naattan oluşan bu 169 eserden farklı bestecilere ait olmak üzere seçilen 50 adedinden 49'unun günümüze ulaşan Dügâh makamının yapısına uygun olduğu görülmüştür.

Uşşak olarak tanımlanan Dügâh makamının yapısına uygun olan sadece bir esere rastlanmıştır. Bu eser Beste-i Kadim olarak bilinen Dügâh Ayin-i Şerif'tir.

Bu eser haricinde Dügâh makamını Uşşak olarak tanımlamamıza neden olacak bir örneğe rastlanmamıştır.

7- İsmail Hakkı Özkan'ın TDV DİA Dügâh maddesinde yer alan tanımından yola çıkarak tarafımızdan notaya aktarılmıştır.

Ayrıca makamın eğitimdeki yerine bakıldığında İTÜ TMDK “Makam Teorisi” dersi müfredatında bu makamın Uşşak makamıyla değil Sabâ makamıyla ilişkilendirildiği ve Dügâh’ın makam sınıflandırmasında Sabâ ailesinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, tarihsel süreç içinde Kantemiroğlu haricindeki edvâr yazarlarının Dügâh makamı anlatımlarının Uşşak makamından uzak olduğu, Kantemiroğlu’ndan elimize sadece bir Dügâh eser ulaştığı için karşılaştırma ve görüşlerini teyid imkanımız olmadığı, bu Dügâh anlayışının günümüzde yeri olmadığı, gerek eserlerdeki kullanımı gerekse eğitim-öğretimdeki yeri göz önünde bulundurulduğunda Dügâh makamının aslında Uşşak makamı olduğundan bahsetmemizin mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu ancak 15., 16. ve 17. yüzyıllardan yeni eserlerin ortaya çıkması halinde mümkün olacaktır.

Referanslar

- Bardakçı, Murat. 1986. *Maragalı Abdülkadir*, İstanbul: Pan Yayınevi.
- Başar Çelik, Binnaz. 2001. Hızır bin Abdullah’ın Kitab’ül Edvar’ında Makamlar, Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Doğrusöz, Nilgün. 2012. *Yusuf Kırşehirî’nin Müzik Teorisi*, Kırşehir: Kırşehir Valiliği.
- Karabaşoğlu, Cemal, 2010. Abülkadir Merâğî’nin Maka’sidu’l-Elhân Adlı Eseri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karadeniz, Şirin. 2013. Mevlevî Ayinlerinin Kompozisyon Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kaygusuz, Nermin. 2006. *Muallim İsmail Hakkı Bey ve Mûsikî Tekâmül Dersleri*, İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları.
- Kutluğ, Y. Fikret. 2000. *Türk Musikisinde Makamlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Levendoglu, Oya. 2004. “XIII. Yüzyıldan Bugüne Uzanan Makamlar ve Değişim Çizgileri.” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17, s.131-138.
- Oransay, Gültekin. (1990). *Bellekten*, İzmir: Güven Ofset.
- Özkan, İ. Hakkı. 1990. *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri* İstanbul: Ötüken
- Özkan, İ. Hakkı. 1994. “Dügâh Maddesi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10. s: 15, İstanbul
- Popescu-Judetz, Eugenia. 2000. *Prens Dimitrie Cantemir Türk Musikisi Bestekârı ve Nazariyatçısı*, İstanbul: Pan Yayınevi.
- Popescu-Judetz, Eugenia. 2010. *A Summary Catalogue of the Turkish Makams*, İstanbul: Pan Yayınevi.
- Tırışkan, A. Gürsel. 2000. Haşim Bey’in Edvârı, Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Tura, Yalçın. 1997. *İnceleme ve Gerçeği Araştırma (Tedkik ü Tahkik)*, İstanbul: Pan Yayınevi.
- Tura, Yalçın. 2001. *Kantemiroğlu Kitabı İlmî’l-Musiki ala vechi’l-Hurufat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uslu, Recep ve Nilgün Doğrusöz Dişiaçık. 2009. *Abdülbaki Nasır Dede’nin Müzik Yazısı Tahririne*, İstanbul: İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Yayınları.